

Національний університет цивільного захисту України
Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Національний університет цивільного захисту України
Державна служба України з надзвичайних ситуацій

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СОФІЄВА Ханім Раміз кизи

УДК 159.944

ДИСЕРТАЦІЯ
ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПРИДАТНОСТІ
РЯТУВАЛЬНИКІВ СЛУЖБИ ПОРЯТУНКУ ОСОБЛИВОГО РИЗИКУ
МНС АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

053 – «Психологія»

05 – Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Х. Софієва

Науковий керівник: Тімченко О.В., доктор психологічних наук, професор

Харків – 2021

АНОТАЦІЯ

Софієва Х. Психологічні критерії оцінки професійної придатності рятувальників Служби Порятунку Особливого Ризику МНС Азербайджанської Республіки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 – «Психологія». – Національний університет цивільного захисту України, Харків, 2021.

Останнім часом в Азербайджанській Республіці об'єктивно підвищуються вимоги до особистості та діяльності рятувальників. Проте, незважаючи на комплекс правових, медичних та кадрових заходів із відбору кандидатів на службу в підрозділи Служби Порятунку Особливого Ризику (СПОР) часто призначаються особи, які у подальшому не відповідають очікуванням та вимогам суспільства до сучасного працівника Міністерства з надзвичайних ситуацій (МНС) Азербайджану. Тому назріла необхідність змінення формату організації та проведення професійного відбору, включення до нього комплексу психологічних заходів, метою яких повинен стати якісний і достовірний прогноз придатності кандидата на службу до професійної діяльності рятувальником СПОР МНС Азербайджанської Республіки.

Знайомство з досвідом проведення професійно-психологічного відбору в підрозділи сектора безпеки та оборони України засвідчує, що для прогнозування професійної придатності кандидата на службу використовується як оперативний (від декількох годин – до місяця), так і довгостроковий (на період до 15 років) прогнози. Останній, за переконанням фахівців навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України, є більш бажаним та відповідно більш складним. Досвід українських колег засвідчує, що:

по-перше, у якості змістовних підструктур об'єкта прогнозування виступають змінні параметри, прогнозні тенденції;

по-друге, одним з основних етапів при розробці прогнозу є його верифікація, що забезпечує здійснення оцінки вірогідності й точності прогнозу або перевірки його обґрунтування;

по-третє, достовірний прогноз не може бути отриманий до тих пір, поки обстежуваний не виявиться в ситуації, в якій можна прогнозувати його діяльність і поведінку.

В сучасному українському суспільстві наукове вивчення проблеми професійно-психологічного відбору та професійної придатності фахівців екстремальних видів діяльності відображено в наукових працях В.В. Барка, О.П. Євсюкова, В.О. Лефтерова, О.М. Кокуна, С.Ю. Лебедевой, В.С. Медведєва, О.О. Назарова, Н.В. Оніщенко, В.І. Осьодла, Л.А. Перелигіной, І.І. Приходька, Є.М. Потапчука, О.Д. Сафіна, О.В. Тімченка, В.Є. Христенка, С.І. Яковенка та ін.

На сьогодні українськими науковцями визначені загальні принципи професійно-психологічного відбору, серед яких, у першу чергу, виділяються: наукова обґрунтованість. актуальність відбору; системність підходу; особистісний підхід; діяльний підхід; динамічний, пролонгований відбір; комплексність, активність відбору; диференційність прогнозування; практичність відбору; динамічність та адаптивність критеріїв відбору. Вказані принципи, за нашим переконанням, охоплюють всі основні етапи організації процесу професійного відбору та забезпечують їх взаємозв'язок.

Висновок про придатність або не придатність того чи іншого кандидата на службу в ДСНС України виноситься на підставі короткочасного тестового випробування, тобто на сьогодні у наших колег – українських психологів, – на жаль, повністю відсутня можливість індивідуального підходу до кожного з кандидатів та бракує часу для їх поглибленого вивчення (адже, на теперішній час, тривалість психологічного тестування в ДСНС України складає приблизно 1 годину 30 хвилин, протягом яких кандидати заповнюють 5 тестових методик. І більше фахівець, який проводив професійно-психологічний відбір, та кандидат на службу до ДСНС України не зустрічаються). У результаті поза

діагностикою залишаються багато рис особистості, які проявляються у сумісній діяльності, спілкуванні, під час виконання службових обов'язків і впливають на успішність професійної діяльності рятувальника. Про такі психологічні особливості особистості, як відповідальність, наполегливість, обов'язковість, готовність до співпраці, працьовитість, незалежність, самовладання, особиста дисциплінованість, соціальна благонадійність, самооцінка та самоконтроль шляхом тестування дізнатися неможливо.

Вивчення досвіду організації та проведення професійно-психологічного відбору в ДСНС України переконало нас у тому, що вимоги до рятувальника не повинні бути стабільними, вони повинні змінюватися у процесі зміни змісту і характеру праці та під впливом науково-технічного прогресу. Складання переліку таких якостей і перевірка їх наявності у ході професійно-психологічного відбору надасть можливість зробити не тільки прогноз придатності кандидата на службу, а і його успішності та надійності у подальшій професійній діяльності.

Поза увагою фахівців, які здійснюють відбір кандидатів на службу в підрозділи сектору безпеки та оборони України, на жаль, залишаються і такі якості, як соціальна благонадійність, покликання до професії рятувальника, дисциплінованість, орієнтація на реалізацію суспільних норм і цінностей, світоглядні й моральні принципи тощо.

Розробці шляхів і засобів підвищення ефективності й достовірності довгострокового прогнозу придатності кандидата до професійної діяльності в підрозділах СПОР МНС Азербайджанської Республіки сприятиме не тільки глибоке вивчення досвіду наших українських колег, але й урахування соціально-економічного і морального розвитку суспільства, науково-технічного прогресу, досвіду проведення професійно-психологічного відбору в інших розвинених країнах, а також різноманітних психологічних особливостей довгострокового прогнозування.

Важливість визначення та конкретизації психологічних особливостей в контексті довгострокового прогнозу придатності до професійної діяльності

рятувальників СПОР МНС Азербайджанської Республіки полягатиме у наявності константних і змінних поведінкових та особистісних характеристик, міри їх вираженості і проявів, виявлення і врахування яких надає змогу якісно проводити довгостроковий прогноз успішності, ефективності та надійності професійної діяльності працівників Служби порятунку особливого ризику.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що:

вперше:

✓ в системі психологічного забезпечення діяльності МНС Азербайджанської Республіки визначено психологічний компонент професійної придатності, провідна роль в якому належить професійній мотивації, природним задаткам та професійним здібностям, необхідним для успішного формування динамічного поєднання різних властивостей особистості, що й забезпечують високий рівень ефективності навчання та подальшої професійної діяльності рятувальника Служби Порятунку Особливого Ризику;

✓ розроблено прогностичну модель успішного (ефективного) рятувальника СПОР МНС Азербайджану, основу якої складають наступні особистісні, емоційно-вольові, мотиваційні, комунікативні, а також когнітивні якості: вибірковість у спілкуванні, інтроверсія, гуманність, емпатія, цілеспрямованість, самовпевненість, загострене почуття обов'язку, старанність, суспільні мотиви, гнучкість та оперативність мислення, раціональна схильність до розумного та виправданого професійного ризику, емоційна стабільність, рухливість.

удосконалено:

✓ понятійний апарат щодо довгострокового прогнозу професійної придатності працівників екстремальних видів діяльності;

✓ використання психодіагностичного інструментарію з урахуванням мовного питання та культуральних особливостей громадян Азербайджанської Республіки;

✓ процедуру організації та проведення професійного відбору кандидатів на службу в МНС Азербайджанської Республіки;

дістали подальшого розвитку:

- ✓ методичні та практичні засади психологічного забезпечення службової діяльності МНС Азербайджанської Республіки;
- ✓ теоретичні основи та прикладні методи професійно-психологічного відбору працівників екстремальних видів діяльності;

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені в межах дослідження методичні рекомендації та практичні технології дають змогу удосконалити професійний відбір кандидатів на службу та підбір при кадровому переміщенні рятувальників, суттєво підвищити ефективність і надійність довгострокового прогнозу професійної придатності та подальшої успішності (ефективності) професійної діяльності працівників Служби Порятунку Особливого Ризику МНС Азербайджанської Республіки. Зокрема, застосування під час професійно-психологічного відбору запропонованого алгоритму здійснення довгострокового психологічного прогнозу професійної придатності рятувальників СПОР МНС Азербайджану, сприятиме визначенню прогностичного висновку про придатність-непридатність кандидата на службу та перспектив його подальшої професійної діяльності.

Ключові слова: професійно-психологічний відбір, прогноз професійної придатності, рятувальник, Служба Порятунку Особливого Ризику МНС Азербайджанської Республіки.

SUMMARY

Sofieva H. Psychological criteria for estimating the professional suitability of rescuers of the Special Risk Rescue Service of the Ministry of Emergencies of the Republic of Azerbaijan - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy in the field of knowledge 05 - social and behavioral sciences, a specialty 053 - "Psychology." - National University of Civil Defence of Ukraine, Kharkiv, 2021.

Recently, the requirements for the identity and activity of rescuers in the Republic of Azerbaijan have been objectively increasing. However, despite a set of legal, medical and personnel measures for the selection of candidates for service in the Special Risk Rescue Service (SRRS), persons are often appointed who no longer meet the expectations and requirements of society to the contemporary employee of the Ministry of Emergencies (MOE) of Azerbaijan. Therefore, it is necessary to change the format of organization and conduct professional selection, to include a set of psychological measures, the purpose of which should be a quality and reliable prediction of the candidate's suitability for professional activity as a rescuer of the Ministry of Emergencies of the Republic of Azerbaijan.

Familiarity with the experience of managing professional and psychological selection in the security and defense sector of Ukraine shows that to predict the professional suitability of the candidate for the service is used as operational (from several hours to a month) and long-term (up to 15 years) forecasts. According to experts of the educational and scientific laboratory of extreme and crisis psychology of the National University of Civil Defence of Ukraine, the latter is more desirable and, therefore, more complex. The experience of Ukrainian colleagues shows that:

firstly, as meaningful substructures of the object of forecasting are variable parameters, forecast trends;

secondly, one of the main stages in the development of the forecast is its verification, which ensures the assessment of the reliability and accuracy of the estimates or confirmation of its approval;

thirdly, a reliable prognosis can not be obtained until the subject is in a situation when it is possible to predict his activities and behavior.

In modern Ukrainian society, the scientific study of the problem of professional and psychological selection and professional suitability of specialists in extreme activities is reflected in the scientific works of V.V. Barko, O.P. Evsyukov, V.O. Lefterov, O.M. Kokun, S.Yu. Liebiedieva, V.S. Medvedev, O.O. Nazarov, N.V. Onishchenko, V.I. Osodlo, L.A. Perehygina, I.I. Prikhodko, E.M. Potapchuk, O.D. Safin, O.V. Timchenko, V.Ye. Khristenko, S.I. Yakovenko and others.

Today, Ukrainian scientists have defined the general principles of professional and psychological selection, among which, first of all, stand out: scientific validity; relevance of selection; systematic approach; personal approach; active approach; dynamic, prolonged selection; complexity, the activity of selection; differential forecasting; practicality of selection; dynamism and adaptability of selection criteria. These principles, in our opinion, cover all the main stages of the organization of the professional selection process and ensure their connection.

The conclusion on the suitability or unsuitability of a candidate for service in the SES of Ukraine is made based on a short test, i.e., today, our colleagues - Ukrainian psychologists - unfortunately, have no possibility of individual approach to each candidate and lack time for in-depth study (after all, currently, the duration of psychological testing in the SES of Ukraine is about 1 hour 30 minutes, during which candidates complete 5 test methods. In the future, the specialist who conducted professional and psychological selection and a candidate for service in the SES of Ukraine do not meet). As a result, multiple personality characteristics connected with joint activities, communication, performance of official duties and affect the success of the professional activities of the rescuer are left out of the diagnosis. It is impossible to learn about such psychological features of personality as responsibility, persistence, obligation, willingness to cooperate, diligence, independence, self-control, personal discipline, social reliability, self-esteem, and self-control through testing.

Investigating the experience of organizing and conducting professional and psychological selection in the SES of Ukraine assured us that the requirements for a rescuer should not be permanent - they should change in changing the content and nature of work under the influence of scientific and technological progress. Compiling a list of such qualities and checking their presence during professional and psychological selection will allow forecasting of the candidate's suitability for service and his success and reliability in future professional activities.

Unfortunately, such qualities as social reliability, the vocation to the profession of rescuer, discipline, focus on the implementation of social norms and values,

worldviews and moral principles, and some others remain out of the attention of specialists who select candidates for service in the security and defense sector of Ukraine.

The development of ways and means to increase the efficiency and reliability of long-term forecast of the candidate's suitability for professional activity in the SRRS units of the Ministry of Emergencies of Azerbaijan will contribute not only to the in-depth study of our Ukrainian colleagues but also to the socio-economic and moral development of society, psychological selection in other developed countries, as well as various psychological features of long-term forecasting.

The importance of defining and specifying psychological features in the context of long-term prognosis of eligibility for professional activity of rescuers of SRRS of MOE of the Republic of Azerbaijan lies in the presence of constant and variable behavioral and personal characteristics, their severity and manifestations, detection, and consideration of which allows long-term effectiveness and success reliability of professional activity of employees of the Special Risk Rescue Service.

The scientific novelty of the obtained results is that:

for the first time:

✓ in the psychological support system of the Ministry of Emergencies of the Republic of Azerbaijan, the psychological component of professional suitability is defined, the leading role in which belongs to professional motivation, natural inclinations, and professional abilities necessary for the successful formation of a dynamic combination of various personality traits of Rescuer of the Special Risk Rescue Service;

✓ a predictive model of a successful (effective) rescuer of the Ministry of Emergencies of Azerbaijan was developed, based on the following personal, emotional, purposeful, motivational, communicative, as well as cognitive qualities: selectivity in communication, introversion, humanity, empathy, purposefulness, self-confidence language, diligence, social motives, flexibility and efficiency of thinking, the rational propensity to reasonable and justified professional risk, emotional stability, mobility.

improved:

- ✓ conceptual apparatus for the long-term forecast of professional suitability of employees of extreme activities;
- ✓ use of psychodiagnostic tools taking into account the language issue and cultural peculiarities of the citizens of the Republic of Azerbaijan;
- ✓ the procedure for organizing and conducting the professional selection of candidates for service in the Ministry of Emergencies of the Republic of Azerbaijan;

received further development:

- ✓ methodical and practical principles of psychological support of official activity of the Ministry of Emergencies of the Azerbaijan Republic;
- ✓ theoretical bases and applied methods of professional and psychological selection of employees of extreme activities.

The practical significance of the obtained results is that the methodological recommendations and practical technologies developed within the research allow improving the professional selection of candidates for service and selection of rescuers, significantly increase the efficiency and reliability of long-term prognosis of professional suitability and further success (efficiency) of professional activity of employees of the Special Risk Rescue Service of the Ministry of Emergencies of the Republic of Azerbaijan. In particular, applying the proposed algorithm for long-term psychological prognosis of professional suitability of rescuers of the Ministry of Emergencies of Azerbaijan during the professional and psychological selection will help determine the prognostic conclusion about the suitability of the candidate and the prospects of his further professional activity.

Keywords: professional-psychological selection, forecast of professional suitability, rescuer, Special Risk Rescue Service of the Ministry of Emergencies of the Republic of Azerbaijan.